

Az I. bécsi döntés és Zemplén vármegye

GODZSÁK Attila

The First Vienna Award (2nd Nov. 1938) and Zemplén County

Jelen dolgozatommal a kutatásaimnak csupán egy szűk keresztmetszetét van lehetőségem bemutatni, ezért a terület etnikai viszonyainak áttekintéséről, a bevonulás katonai műveleteinek kifejtéséről, továbbá a nemzetiségek revízióhoz való viszonyulásáról nem esik szó. A reintegráció folyamatából is csupán néhány esettanulmányt tudtam kiemelni, a téma iránt érdeklődőknek a témában megjelent könyvememet ajánlom.¹

*

Zemplén és annak megyeszékhelye, Sátoraljaújhely múltján keresztül könnyen ráismerhetünk Magyarország történetére, hiszen kicsiben mindaz előttünk áll, ami az országgal 1920-ban és 1938-ban történt. Sátoraljaújhelyre Trianon pontosan olyan hatást gyakorolt, mint az egész országra: egyes részeit ugyanis elszakította, és mivel ez főként a Gyártelep nevű városrészt érintette, a megmaradt területet teljesen megakasztotta a fejlődésében. Sátoraljaújhely az I. világháborút megelőzően fejlődő város volt, lakosságát tekintve fele akkora, mint Miskolc, amelynek napjainkban csupán a tizedét teszi ki. A város a történeti Magyarországon még 100 km-re feküdt az országhatártól, ma az egykor egységes város a magyar-szlovák államhatár két oldalán fekszik (Sátoraljaújhely és Slovenské Nové Mesto, Szlovákia), összlakossága kevesebb, mint 1920-ban. Az 1938-ban hozott ún. első bécsi döntés egy jobb jövő reményét keltette a város lakóiban, ezért nagyobb lelkesedéssel fogadták az akkori fejleményeket, mint máshol.

1938. szeptember 29-én kötötték meg a müncheni egyezményt, melynek értelmében a zömében németek lakta Szudéta-vidéket Csehszlovákiától Németországhoz csatolták. Az egyezmény harmadik kiegészítő nyilatkozata az volt, hogy a csehszlovákiai magyar és lengyel kisebbség problémáinak rendezését az érintett kormányoknak kell elvégezniük, és ehhez három hónap áll rendelkezésükre. Ha addig nem sikerül megoldani a problémákat, akkor négyhatalmi döntőbíráskodás fog következni. A lengyel kérdést 1938. október 1-jére rendezte is a két állam kormánya.²

A csehszlovák-magyar tárgyalások 1938. október 9-én kezdődtek Komáromban. Az ún. komáromi tárgyalások eredménytelenül megszakadtak október 13-án, mert a felek nem tudtak egyességre jutni. A tárgyalások alatt azonban két kisebb eredmény született: Sátoraljaújhely északi részét (Slovenské Nové Mesto) és Ipolyságot (Šahy) a csehszlovák kormány – jóindulata jeléül – október 11-én átadta Magyarországnak, azaz a zempléni megyeszékhely elcsatolt részének visszatérése már a bécsi döntés előtt bekövetkezett.³

A menekültek beszámolója

Már a döntés előtt igen feszült volt a légkör a két ország között: Csehszlovákiából nagyszámú menekült érkezett Magyarországra, akik közvetlenül tudósították a lakosságot a felvidéki helyzetről. A távirati iroda archivált anyagai között számos ilyen példa található. Sokan arról számoltak be, hogy a cseh katonaság szlovákok, ruszinok és magyarok százait tartóztatta le, és „rabszolgának” használja őket tüzerégi állások kiépítésére, mert nagy a készülődés egy Magyarország elleni háborúra.⁴

¹ GODZSÁK 2011.

² HALMOSY 1966. 437.

³ A tárgyalások részletes leírásához lásd: SALLAI 2002.

⁴ MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944) 1938. szept. 16. péntek / 44.

A helyzet komolyságát az is mutatta, hogy a határ közelében fekvő területek cseh hivatalnokai az ország belseje felé küldték értékeiket és családjukat. A beszámolók szerint a feszültségnek az volt az egyik okozója, hogy a rutének (ruszinok) és a szlovákok egyre inkább kiálltak „magyarságuk” mellett.⁵ Az állandó házkutatások, kínzások és kegyetlenkedések miatt – nemzetiségtől függetlenül – rettegett a lakosság.

Hadi készülődés

A menekültek elbeszélései szerint a szovjetek az éj leple alatt fegyverszállítmányokat küldtek a cseh haderő támogatására. Egyesek azt vélték hallani, hogy a cseh egyenruhás katonák egy része oroszul beszél. A határ mentén – magyar oldalon – fekvő Pácin plébánosának, ahol szeptember 25-ére volt kítűzve az új templom felavatása, azt üzenték a cseh csendőrök, úgy készüljön, hogy már a csehek fogják felszentelni azt a templomot.⁶

A vasúti és postai összeköttetéseket is megszakították, a haderőt pedig teljes készütségbe helyezték. A vasútvonalakon cseh páncélvonatok cirkáltak, azonban ironikus módon sokszor vidám magyar nótát lehetett hallani belőle, feltehetően a magyar nemzetiségű csehszlovák katonák szájából. A csehszlovák hadsereg katonáit az „Antikrisztus elleni ütközetre” készítették föl.⁷ Világosan látszik tehát, hogy a cseheknek további területi igényeik voltak Magyarországgal szemben, noha ezek a remények a politikai légkör totális fel nem ismerését jelentették.

A bécsi döntés

November 2-án született meg az első bécsi döntés Németország és Olaszország döntőbíráskodásával, ugyanis Anglia és Franciaország érdektelenségét fejezte ki a térséggel kapcsolatban. A döntéssel szinte a teljes magyar igény érvényesült, aminek 93%-át a csehszlovák kormány is elismerte: a magyar kormánynak csupán a Pozsonyra és Nyitrára bejelentett területi igénye nem teljesült.

Zemplén vármegyéhez 63 község tért vissza 55 000 lakossal, de a népszámlálások szerint mintegy 24 000 zempléni magyar maradt így is Csehszlovákiában.⁸ A bécsi döntéssel a csonka Zemplén vármegye eddigi 9686 hold területe 12 438 holddá bővült a visszacsatolt 2752 holddal. Ez utóbbi összetétele a következőkből állt: 2266 hold szántó, 204 hold legelő, 113 hold rét, 7 hold kert, 106 hold kies terület, 2 hold erdő, 54 hold szőlő és 56 hold lakóház.⁹ Azonban 662 610 kat. hold és ennek 171 976 lakója (ebből 24 000 magyar nemzetiségű) maradt Csehszlovákia területén a történelmi Zemplén vármegyéből.

Az első bécsi döntéssel visszakerült területekről visszavonuló cseh katonaság fosztogatott és minden mozdíthatót elvitt (sok helyről még a székeket is magukkal vitték¹⁰), és kegyetlenkedtek is visszavonulás közben.¹¹ A magyar haderő bevonulására november 10-én került sor Zemplén visszatérő részén a VII. vegyes dandár részéről. A visszatérő területek lakossága egy emberként ünnepelte a visszacsatolást, nemzetiségre való tekintet nélkül. Kiskázmérban (ma: Malý Kazimír, Szlovákia) a közösségi bíró szlovák és magyar nyelven tartott beszédet arról, hogy most végre magyar és „tót” ismét testvér lehet a közös felszabadulásban.¹²

⁵ MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944) 1938. szept. 16. péntek / 44.

⁶ MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944) 1938. szept. 17. szombat / 13. és szept. 20. kedd / 7.

⁷ MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944) 1938. szept. 25. vasárnap / 25.

⁸ *Zemplén* 1938. nov. 20.

⁹ *Zemplén* 1938. dec. 4.

¹⁰ MNL BAZML SA IV. 2405/b 5795/1939

¹¹ MTI Bizalmas értesítések (1920–1939) 1938. okt. 11. kedd / 11.

¹² *Zemplén* 1938. nov. 13. 2.

Integráció

A visszatért területek integrálása a bevonulások után azonnal megkezdődött. Először a közigazgatást szervezték újra: ideiglenesen katonai közigazgatást vezettek be – hivatalosan 1939 márciusáig, de az új közigazgatás csupán decemberben kezdte meg a működését.¹³ A visszatért területeket különféle kedvezményekben részesítette a vármegye: vetőmag- és fuvardíj-kedvezményeket, sőt kedvezményes tűzifát kaptak a települések.¹⁴

A munkanélküliség felszámolását is elkezdte a vármegye vezetősége, melyben éppen kapóra jött a nagy havazás, mert így sokakat tudtak közmunkára kivezényelni.¹⁵ Közúti beruházásokat valósítottak meg¹⁶, a „Magyar a magyarért” mozgalom pedig ínségmunkákat szervezett: útépítéseken, útjavításokon, talajgyengetésen, árkolásokon és középületek felújításán vehettek részt a rászorultak, általában napi két pengő bérért. Továbbá tejakciókat is szervezett a „Magyar a Magyarért” mozgalom. Zemplén vármegye sátoraljaújhelyi járásában 8212,30 pengőt használtak föl az akcióra, a bodroglői járásban pedig 671,77 pengőt. A tejakció Zemplén vármegyében 2326 várandós nőt illetve 12 éven aluli gyereket érintett.¹⁷ Az alispán pedig nagyobb kölcsönöket is kiutalt több visszatért településnek.¹⁸

Kárfelméréseket is végeztek a visszatért területeken, mert mint említettem, a visszavonuló cseh katonaság hatalmas károkat okozott. A levéltárban tucatszám található magánemberek panaszai eltulajdonított állatokról, vagyontárgyakról, vagy éppen – az említett háborús készülődés miatt – lövészárkokkal tönkretett földekről. A cseh katonaság néhol még a házassági iratokat és a születési anyakönyvi kivonatokat is magával vitte. A közintézményekből hiányoztak a bútorok, így az iskolákban nehezen indulhatott be a tanítás, a községházák is székihiánnyal küzdöttek. Jó példa erre a királyhelmecei (ma: Kráľovský Chlmec, Szlovákia) községháza, ami egy ideig csupán 18 darab székkal bírt a visszatérés után, holott 30 képviselő volt a településen, plusz az előljárók. A székek egy részét tehát kölcsön kellett kérni, amikor ülésezett a község képviselőtestülete.¹⁹ Elrendelték, hogy a felvidéki közhivatalok bebútorozása felvidéki iparosok termékeivel történjék, ezzel is elősegítve a gazdasági fejlődést a visszatért részekén.²⁰ Ezt Királyhelmeceken is szem előtt tartották az új székek rendelésekor.

A magyar királyi belügyminiszter 96.374/1938.III. számú körrendelete alapján felmérték a visszatért területek „vagyonát”, azaz az önkormányzatok, üzemek és intézmények vagyontárgyait, tőkevagyonát és tartozásait. A cseh hatóságok által okozott károk felmérése alapján Sátoraljaújhelyen 13 430 cseh korona kár keletkezett, Királyhelmeceken ennek a duplája, de volt olyan település, ahol az újhelyi kár ötvenszeresét írták össze. A visszacsatolt felvidéki részekén összesen 4 7390 945 cseh korona kár keletkezett, a visszacsatolt Zempléni részekre ebből 141 509 cseh korona értékű kár jutott. Még a garanyi (ma: Hraň, Szlovákia) elmeógyógyintézetből is elvittek mindent, ami mozdítható volt, 12 000 pengős kárt okozva. Ráadásul a magánszemélyek panaszai ezekbe még nincsenek is beleszámítva.²¹

Minden területen beindult a normális élet, társulatok alakultak vagy újjáalakultak, a halász-egyesületektől a szakmai társulatokig.²² A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásáról szóló 1939. évi IV. tc-t (ismertebb nevén a második zsidótörvényt) itt is végrehajtották.²³ Az eddig működött pártok és egyesületek feloszlatták magukat, az újságokat pedig a magyar kormány tiltotta be.²⁴

¹³ MNL BAZML SA IV. 2405/b 3152/1939.

¹⁴ MNL BAZML SA IV. 2405/b 10297/1938; MNL BAZML SA IV. 2405/b 2180/1939; *Zemplén* 1939. jan. 8.

¹⁵ *Zemplén* 1939. jan. 8.

¹⁶ MNL BAZML SA IV. 2405/b 817/1939; *Zemplén*: 1939. jan. 8.

¹⁷ *Magyar a Magyarért* 1939. 63., 65.

¹⁸ MNL BAZML SA IV. 2411 341/1939.

¹⁹ MNL BAZML SA IV. 2405/b 5795/1939.

²⁰ MNL BAZML SA IV. 2405/b 4462/1939.

²¹ MNL BAZML SA IV. 2405/b 1776/1939.

²² MNL BAZML SA IV. 2405/b 4706/1939; MNL BAZML SA IV. 2405/b 7476/1939; MNL BAZML SA IV. 2405/b 6393/1939.

²³ MNL BAZML SA IV. 2405/b 8775/1939.

²⁴ MNL BAZML SA IV. 2405/b 5094/1939.

Már október 12-én kezdeményezte a sátoraljaújhelyi közgyűlés az 1920 előtt ott működött, 500-600 munkást foglalkoztató MÁV gépjavitó műhely visszahelyezését, amely időközben Debrecenbe költözött.²⁵ A kultúrmérnökséget 1920 után Nyíregyházára költöztették át, a revízió után viszont nem Sátoraljaújhelyre, hanem Kassára került vissza: ezt is szerették volna az újhelyiek viszontlátni városukban. Az iparfelügyelőséget sem kapta vissza a város, se a mérték-hitelesítő hivatalt, se a Hangya szövetkezet helyi központjának működési körét. De még a dandár- és hadkiegészítő parancsnokságot is elvitték, továbbá a sátoraljaújhelyi rendőrképző iskolát is tervezték a visszatért Kassára áttelepíteni.²⁶

Láthatjuk, hogy hiába tért vissza vármegyéjének egy része és a város elszakított területe, Sátoraljaújhelyen nem indult meg a kívánt fejlődés a bécsi döntés után sem. Az újabb vesztes háború után pedig maga a döntés is semmissé lett.

GYŰJTEMÉNYEK RÖVIDÍTÉSE, FORRÁSOK

- MNL BAZML SA= Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárának Sátoraljaújhelyi Fiókleveletára (Sátoraljaújhelyi Archívum), Sátoraljaújhely
 IV. 2405/b = Zemplén vármegye alispánjának iratai, Közigazgatási iratok (1872–1950)
 IV. 2411 = A Sátoraljaújhelyi járás (szolgabírói kirendeltség) főszolgabírájának (főjegyzőjének) iratai (1894–1949)
 V.71 = Sátoraljaújhely város képviselőtestületének iratai (1899–1944)
 MTI Bizalmas értesítések, 1920–1939 = Az MTI Bizalmas értesítések az MTI „kőnyomatos” hírek között, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 428. i) sorozatában található, adatai a MOL–Arcanum-adatbázisban kereshetők az interneten:
<http://mol1.arcanum.hu/mti/opt/a111001.htm?v=pdf&a=start>
 MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944) = Az MTI Napi hírek az MTI „kőnyomatos” hírek között, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 428. a) sorozatában található, adatai a MOL–Arcanum-adatbázisban kereshetők az interneten:
<http://mol1.arcanum.hu/mti/opt/a111001.htm?v=pdf&a=start>
 Zemplén = Zemplén: társadalmi hetilap főtekintettel Zemplénmegye érdekeire. Politikai hírlap, Sátoraljaújhely, indult 1880-ban, megszűnt a 75. évf. 25. számával 1944. okt. 21-én

BIBLIOGRÁFIA

GODZSÁK 2011

GODZSÁK Attila: „S lettem kezdete Feltámadásnak” – Az első bécsi döntés hatása Sátoraljaújhelyre és Zemplén vármegyére. Abaúj-Zemplén Értékeiért Közhasznú Egyesület, Sátoraljaújhely, 2011

HALMOSY 1966

Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966

Magyar a Magyarért 1939

Magyar a Magyarért: Beszámoló. Magyar a Magyarért Munkabizottsága, Budapest, 1939

SALLAI 2002

SALLAI Gergely: *Az első bécsi döntés*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002

²⁵ MNL BAZML SA V.71 462.jkvi – 16414/1938.

²⁶ MNL BAZML SA IV. 2402, december 15. 1939.